

TENDINȚE EVOLUTIVE ÎN FONETICA LIMBILOR ROMANICE

Development Tendencies in the Phonetics of Romance Languages

Maria-Laura RUS¹

Abstract

We focused in this paper upon some phonetic changes of the Latin language in its evolution towards Romance languages, underlining the differences or the similarities. The differences mark the individual character of a particular language.

Keywords: Romance languages, phonetic evolution, vowel, stress, palatal sound

Fonetica oricărei limbi constituie, după lexic, compartimentul cel mai susceptibil de a fi supus transformărilor. Este evident faptul că de la o etapă la alta, structura fonetică a unei limbi poate cunoaște diverse variații, datorate unor cauze multiple, de ordin atât intern, cât și extern. Astfel de schimbări includ, printre altele, apariția sau dispariția, creșterea sau micșorarea ca număr și frecvență a sunetelor. Una dintre cauzele frecvente ale acestor transformări este influența accentului asupra sunetelor. Astfel, poziția unui sunet față de accent (înainte sau după el) este definitorie în unele situații. De asemenea acțiunea unor sunete asupra altora din vecinătate² sau acțiunea exercitată de substrat ori superstrat, datorită bazei de audiere și de articulație constituie alți factori decisivi în evoluția sistemului fonetic. Vorbim în toate aceste situații despre evoluția sistemului vocalic latinesc înspre sistemul vocalic al limbilor romanice.

Valoarea sunetelor unei limbi nu constă numai în caracteristicile fiziologice și acustice. O importanță deosebită pentru evoluția sunetelor o reprezintă și valoarea lor funcțională, capacitatea lor de a distinge cuvinte și forme gramaticale, adică faptul de a constitui foneme. Dacă fonologizarea³ imprimă unui sunet o mai mare rezistență și durabilitate, defonologizarea⁴ poate favoriza schimbări importante ale sunetelor. Evident că aceste relații sunt reciproce, întrucât transformările fonetice pot avea repercusiuni deosebite chiar în structura gramaticală⁵.

Un prim aspect pe care dorim să îl expunem este cel al accentului. După cum se știe, în limba latină predomina accentul muzical, acesta constând în pronunțarea cu o voce mai înaltă a vocalei (silabei) accentuate. Locul acestui accent muzical era fix, el fiind determinat de numărul și cantitatea silabelor unui cuvânt. Cuvintele de o silabă aveau accentul pe vocala corespunzătoare; cuvintele de două silabe aveau accentul pe silaba

¹ Assistant Prof. PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș.

² Fenomen apărut datorită coarticulării.

³ Acordarea calității de fonem.

⁴ Pierderea calității de fonem.

⁵ A se vedea, de pildă, astfel de modificări în flexiune.

penultimă, iar cele de trei sau mai multe silabe aveau accentul fie pe silaba penultimă (dacă aceasta avea vocală lungă), fie pe antepenultima (dacă aceasta avea vocală scurtă).

Accentul muzical este înlocuit cu accentul dinamic în latina târzie, acesta fiind unul de intensitate, fapt moștenit de limbile romanice. Înlocuirea aceasta a fost favorizată de faptul că însuși accentul muzical avea și o nuanță de intensitate. O influență considerabilă asupra acestui aspect au avut și limbile nelatine, cucerite, aflate în curs de romanizare. Având alte reguli de accentuare, aceste limbi le-au aplicat și asupra limbii latine pe care erau pe cale să și-o însușească.

În cele mai multe cazuri, locul accentului nu s-a schimbat, însă există și câteva excepții, apărute în latina populară:

- a. Datorită tendinței de înlăturarea hiatului, accentul a trecut de pe antepenultima pe penultima silabă:
lat. cl. *muliërem* > lat. pop. *muliëre* > rom. *muiëre*, sp. *mujér*
- b. Datorită tendinței de înlăturare a grupurilor de consoane, accentul se modifică în cuvinte ca:
lat. cl. *cólubra* > lat. pop. *colúbra* > it. *colubre*, fr. *couleuvre*, sp. *culébra*
lat. cl. *pálpebra* > lat. pop. *palpébra* > fr. *paupière*
- c. Sub influența formelor de la indicativ prezent (*báttuo*, *cónsuo*), formele de infinitiv din latina clasică *battúere*, *consúere* au devenit în latina populară *báttuere* > *báttere* (rom. *bate*, fr. *battre*), respectiv *cónsuere* > *cónsere* (rom. *coase*). Se remarcă și sincoparea lui *u* devenit neaccentuat.
- d. În unele cazuri, la indicativul perfect, pers. a III-a plural, accentul și-a modificat locul sub influența celorlalte persoane:
lat. cl. *dixérunt* > lat. pop. *díxerunt* (sub influența lui *díxi*) > rom. *ziseră*, it. *dissero*
- e. În latina populară, numeralele clasice de la douăzeci în sus s-au pronunțat cu accentul pe prima silabă, întrucât această silabă marca numărul zecilor:
víginti, *tríginta* etc.

Un al doilea fapt pe care dorim să îl prezentăm este tendința de anteriorizare a vocalelor latinești. Astfel vocalele mediale sau posterioare devin vocale anterioare. Aceste transformări sunt spontane sau determinate de acțiunea asimilatorie a unor sunete palatale vecine. Luăm în discuție situația lui *á* și a lui *ú*.

Un fenomen important, specific limbii franceze, este transformarea lui *á* latin în *é*, în silabă deschisă. Transformarea are loc atât spontan, cât și sub influența unor consoane palatale precedente:

lat. *cantáre* > fr. *chanter*

lat. *lábra* > fr. *lèvre*

lat. *cáput* > fr. *chef*

Observație: în ultimul caz, transformarea a avut loc sub influența consoanei palatale *ch* (*ʃ*) și a cunoscut o fază intermediară: *chief* (diftongarea lui *á* în *ie*).

Evoluția despre care vorbim distinge limba franceză de occitană, unde nu are loc anteriorizarea acestei vocale accentuate (occ. *cantar, labra, cap*).

Vocala *á* trece și prin altă transformare, care este specifică și altor limbi romanice, nu numai francezei. Este vorba despre transformarea ei în *é* sub influența unui *i* semivocalic (iot) următor:

lat. *fáctum* > *fabtu* > *fabt* > fr. *fait* [feit], ptg. *feito*, sp. *hecho*

lat. *rádius* > fr. *rai*, sp., ptg. *rayo*

O ultimă transformare a lui *á* este specifică limbii noastre și apare atunci când vocala în cauză este precedată de grupul consonantic *cl*:

lat. *clávem* > rom. *cbeie*

lat. *clámo* > rom. *chem*

În ceea ce privește evoluția lui *u* închis, romaniștii remarcă transformarea necondiționată în *ü* într-o serie de idiomuri romanice de apus și anume: „în limbile franceză și provençală, în dialectele galo-italice (genovez, piemontez, cea mai mare parte a dialectului lombard și în partea de nord a dialectului emilian), în unele graiuri portugheze și în grupurile vestic și central ale limbii retoromane.”⁶

În privința limbii franceze unii romaniști atribuie această transformare influenței substratului celtic (celții au pronunțat limba latină potrivit sistemului lor fonetic). Pentru această influență pledează, în primul rând, faptul că teritoriile romanice în care *u* închis a devenit *ü* ar coincide cu teritoriul locuit odinioară de celți (Galia transalpină și Galia cisalpină). În al doilea rând, se remarcă faptul că și în limbile celtice de azi vocala *ü* este folosită frecvent.

Problema este că nu pretutindeni unde au trăit celți se întâlnește în idiomurile romanice respective un *ü*, afirmă lingviștii care combat explicația de mai sus. De asemenea, transformarea aceasta apare și în teritoriile romanice unde nu au trăit celți. Chiar în Franța, unde *ü* este general, el nu pare să aibă peste tot aceeași vechime. Ca atare, ceea ce e demn de reținut este faptul că fenomenul în discuție are o vechime diferită de la o limbă la alta.

Oferim câteva exemple în care transformarea este ușor vizibilă în franceză și occitană, în timp ce în celelalte limbi romanice se păstrează ca *u*:

lat. *fructus* > fr. *fruit*, occ. *früch*

rom. *fruct*, it. *frutto*, sp. *frucho*, ptg. *fruto*

lat. *lūna* > fr. *lune*, occ. *lüne*

rom. *luna*, it., sp. *luna*, ptg. *lua*

În cazul limbii române, atunci când vocala *u* este precedată de un sunet palatal, ea devine *i*⁷:

lat. *includo* > *includ* > *inchiud* > *inchiid*

⁶ Jordan, Iorgu, Manoliu, Maria, *Introducere în lingvistică romanică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965.

⁷ Vorbim aici de fenomenul asimilării.

Ultimul fapt discutat este tendința de posteriorizare, întâlnită în special în limba română, unde apar mai multe fenomene prin care vocalele anterioare devin, în anumite condiții, vocale mediale.

- a. Sub influența labialelor, precum și a poziției „dure”, vocala *e* devine o vocală medială:

lat. *mélum* > rom. *măr*

lat. *fétus* > rom. *făt*

lat. *véna* > rom. *vână*

lat. *véntum* > rom. *vânt*

- b. Sub influența consoanelor *s*, *ʒ*, *ʃ*, *j*, *t* pronunțate dur și a consoanei *r*, vocala anterioară *i* se transformă în vocala medială *â*. Pentru prima situație vorbim de o transformare exclusiv la nivel dialectal.

sitâ > *sâtâ*

ʒic > *ʒâc*

și > *șî*

jir > *jâr*

țin > *țân*

lat. *rideo* > rom. *râd*

lat. *ripa* > rom. *râpă*

Aceste fenomene de variație și evoluție prezentate mai sus nu fac decât să reflecte o proprietate fundamentală a limbajului și, totodată, permit o mai bună înțelegere a funcționării acestuia. Schimbările produse de-a lungul timpului se pliază pe funcțiile limbajului: cognitivă, socială și expresivă; pentru a putea răspunde transformărilor petrecute în lume și în societate, pentru a-și păstra forța interactivă și expresivitatea, limba trebuie să se poată adapta și schimba, fapt evident și în cazul limbilor romanice.

Bibliografie (selectivă)

Cracea, Elena, *Dicționar român-latin, latin-român*, Editura Steaua Nordului, 2008

Glessgen, Martin-Dietrich, *Lingvistică romanică: domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014

Iordan, Iorgu, Manoliu, Maria, *Introducere în lingvistică romanică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965

Reinheimer Rîpeanu, Sanda, *Lingvistică romanică: lexic – morfologie - fonetică*, Editura Bic All, București, 2001

Sala, Marius (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988